

NIEUWSBRIEF

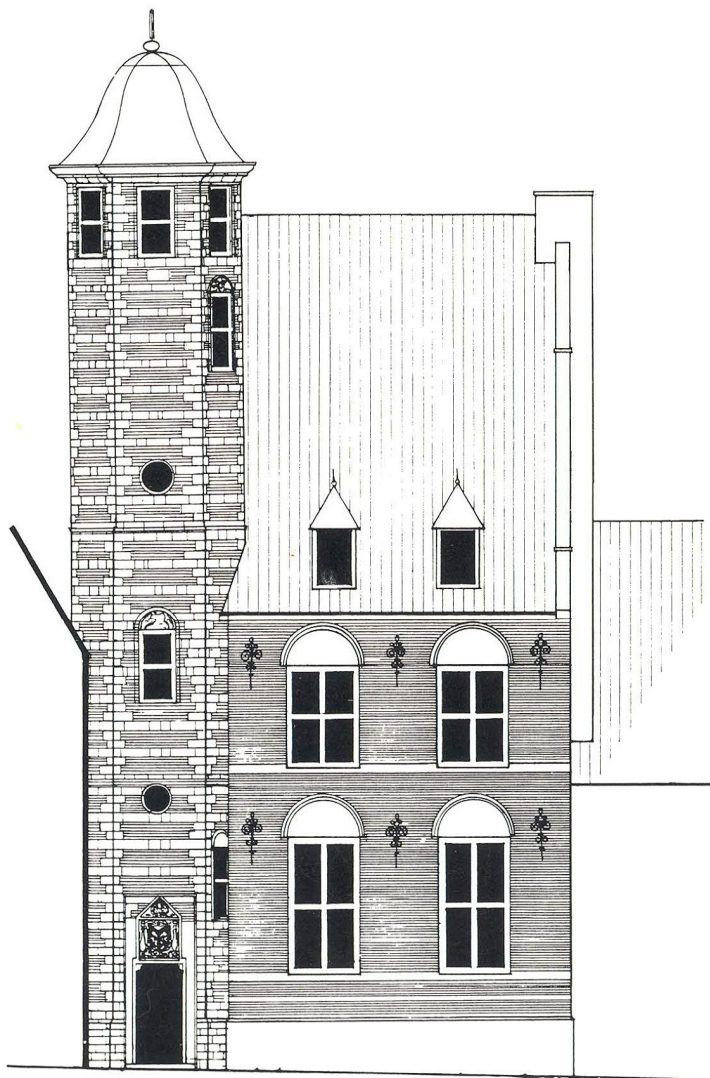
Stichting

Bouwhistorie

Nederland

Nummer 8

December 1993

Stichting Bouwhistorie Nederland

Zwaansteeg 11 3511 VG Utrecht Postbank 273441

- Algemeen bestuur:* H. Janse (voorzitter)
A.H. van Drunen
B.J.M. Klück
E.M. Kylstra
J.M.H. Penders (onderwijs-coördinator)
D.J. de Vries
D.J.K. Zweers
- Dagelijks bestuur:* K.J. Steehouwer (vice-voorzitter)
A.H.M. Glaudemans (secretaris)
R.J.W.M. Gruben (penningmeester)
- Redactie Nieuwsbrief:* H. Janse (eindredactie)
R. Glaudemans
R. Gruben
D. Zweers
- Redactieadres:* Nieuwsbrief Bouwhistorie
Bethaniëstraat 4
5211 LJ 's-Hertogenbosch
Tel.: 073-145225
- Kopij / reacties:* Vóór 1 februari a.s. te zenden aan het bovenstaande redactieadres.
De redactie houdt zich het recht voor ingezonden stukken te weigeren of in te korten (in overleg met de auteur).
- Donateurs:* U kunt donateur van de SBN worden door jaarlijks minimaal f. 25,- over te maken op postgiro 273441 t.n.v. SBN, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht.
U wordt dan op de hoogte gehouden van het doen en laten van de stichting door middel van de vier maal per jaar verschijnende Nieuwsbrief.

De Conventie van Malta (2)

Ter bekrachtiging van het Europees verdrag ter bescherming van het archeologisch erfgoed, dat op 16 januari 1992 te Malta door minister d'Ancona is ondertekend, wordt momenteel een goedkeuringswet voorbereid. Tot het archeologisch erfgoed kunnen volgens het verdrag ook bouwwerken, gebouwen en complexen gerekend worden. Dit heeft o.a. consequenties voor de financiering van het onderzoek: de verwoester van het erfgoed wordt verplicht het onderzoek te betalen. In de Nederlandse vertaling van het verdrag is echter slechts sprake van "archeologisch onderzoek" en van "opgravingen".

Zoals al eerder gemeld heeft de SBN de minister een brief geschreven over het ontbreken van het begrip bouwhistorisch onderzoek in de tekst (zie Nieuwsbrief nr. 7 september 1993). Op 27 oktober kregen we antwoord. De minister deelt onze visie, dat bouwhistorie ook onder het verdrag van Malta valt, niet. De argumenten, die in de brief worden aangedragen, zijn echter niet steekhoudend. De SBN gaat nu dan ook Tweede Kamerleden benaderen om de kwestie bij de behandeling van het goedkeuringswetje in de vaste kamercommissie cultuur aan de orde te stellen.

Ad van Drunen

Bouwhistorisch onderzoeksbeleid in Alkmaar

De organisatie

De Gemeente Alkmaar heeft in 1987 gekozen voor een eigen monumentenbeleid. Vervolgens heeft Alkmaar als eerste Noordhollandse gemeente de vergunningsbevoegdheid, als bedoeld in de Monumentenwet 1988, verkregen. Momenteel wordt er hard gewerkt aan de voltooiing van een gemeentelijke monumentenlijst. Binnen deze context heeft ook het bouwhistorisch onderzoek de aandacht.

Gemeentelijk monumentenbeleid vraagt gemeentelijke deskundigheid. Beleidsbeslissingen moeten in toenemende mate worden aangestuurd door adviezen, die niet alleen ingaan op de esthetische en economische waarden van een object, maar ook op de bouwhistorische waarden.

Met de oprichting van het bureau monumentenzorg en archeologie heeft het gemeentebestuur zich hier de instrumenten voor verschaft. De logische integratie van monumentenzorg en archeologie leidt binnen dit bureau

bovendien tot een interessante bundeling van kennis. De vakgebieden liggen dicht tegen elkaar en Ad van Drunen heeft dan ook gelijk, als hij in de september aflevering van uw blad zegt, dat het Verdrag van Malta in die zin ook voor beide disciplines van toepassing moet zijn.

Met zo'n constatering komen we gemeentelijk gezien echter niet veel verder. Feit blijft, dat alleen de archeologie zich de afgelopen jaren duidelijk als zelfstandige discipline heeft geprofileerd. De bouwhistorie werd en wordt door velen nog altijd gezien als een soort bijproduct van de restauratie.

Ik sta in Alkmaar voor de boeiende taak om hier verandering in te brengen en de bouwhistorie een eigen identiteit te geven. Uitgaande van het idee, dat je van de successen van anderen kunt leren, let ik bij het denken hierover goed op de situatie bij de archeologie.

Hoewel mijn gedachten nog vrij experimenteel zijn en ik ze nog niet in beleidsvoorstellen heb omgezet, wil ik ze u toch niet onthouden.

Tijd en geld

Het gaat in Alkmaar ten eerste om een capaciteitsprobleem. De binnen het bureau monumentenzorg opererende architectuurhistorica, die belast is met het architectuur- en bouwhistorisch onderzoek, heeft de komende jaren nog de handen vol aan de architectuurhistorische taak. Zoals ik in het begin al signaleerde, wordt momenteel hard gewerkt aan de totstandkoming van de gemeentelijke monumentenlijst. Dit werk heeft de hoogste prioriteit en laat organisatorisch en financieel weinig ruimte voor andere activiteiten.

Los hiervan zal binnen de gemeente bepaald moeten worden wanneer bouwhistorisch onderzoek nodig is en wat de rol van de overheid hierin dient te zijn.

In welke gevallen moet er een onderzoek worden uitgevoerd?

Het antwoord op de vraag, wanneer er onderzoek nodig is, blijkt niet gemakkelijk te geven te zijn. Er is op dit gebied nauwelijks sprake van bestaand beleid en de monumentenwet biedt ook geen houvast. Eigenlijk ben ik alleen in de nota van de gemeente Utrecht "Op de schouders van reuzen" aanknopingspunten voor te voeren beleid tegengekomen. In dit voortreffelijke stuk wordt o.a. uitgelegd, waarom bouwhistorisch onderzoek zich niet moet beperken tot de beschermde monumenten. Veel waardevols blijkt, zoals in de

nota wordt gesteld, pas bij een intensief onderzoek opgespoord te worden of komt min of meer toevallig aan het licht bij verbouwingswerkzaamheden.

Op basis van deze stelling zou dan ook eigenlijk in alle gevallen, waarin vermoed kan worden, dat er sprake is van een historische bebouwing, onderzoek moeten worden uitgevoerd.

Hoewel deze constatering voor insiders wellicht overbodig is, wordt hiermee wel het belangrijkste knelpunt signaleerd. Nederland is zich te weinig bewust van de historische waarden van zijn gebouwde omgeving. Men associeert deze waarden te veel met beschermde monumenten en met schoonheid.

Dit is des te vreemder, als de situatie wordt vergeleken met die bij de archeologie. Hoewel hier natuurlijk ook niet alles rozegeur en maneschijn is, kan toch gesteld worden, dat Nederland zich terdege bewust is van de historische waarde van zijn bodemarchief. Niemand beperkt hier zijn blikveld tot de beschermde monumenten. Sterker nog, de Alkmaarse stadsarcheoloog is dag en nacht bezig met de onbeschermde bodem van de historische binnenstad en kijkt de twee beschermde archeologische monumenten nauwelijks aan. Hij reconstrueert de geschiedenis van de stad aan de hand van onderzoeken op terreinen, die door de monumentenwet niet zijn beschermd en iedere Alkmaarder vindt dit vanzelfsprekend.

Als ik de vergelijking doortrek naar de bouwhistorie, dan dient ook hier de hele Alkmaarse binnenstad als onderzoeksterrein te worden beschouwd. Iedere bouw- en verbouwactiviteit in dit gebied zou op grond van deze stelling geobserveerd moeten worden.

De rol van de overheid

Binnen de gemeente Alkmaar wil ik de komende jaren gaan werken aan een beleid, waarin dit idee gemeengoed wordt.

Voor de reconstructie van de geschiedenis van de stad is bouwhistorisch onderzoek onmisbaar en men zal het, net als archeologisch onderzoek, leuk en interessant moeten gaan vinden.

Ik denk hierbij ook aan een rol voor het particulier initiatief. De stad telt vele zeer verdienstelijke amateurarcheologen en de stadsarcheoloog functioneert in nauwe samenwerking met de door hen opgerichte stichting. Voor de bouwhistorie moet een zelfde constructie mogelijk zijn. De overheid kan hierbij een stimulerende rol spelen.

Het bureau monumentenzorg en archeologie zal de komende jaren dan ook moeten trachten om de belangstelling voor bouwhistorisch onderzoek te

vergroten. Hiervoor zullen de gebruikelijke incidentele bouwhistorische waarnemingen en verkenningen van het bureau meer onder de aandacht van het publiek gebracht moeten worden en moet over het onderwerp van gedachten gewisseld worden met de oudheidkundige vereniging.

Daarnaast zal bijzondere aandacht gevraagd worden voor de meest bedreigde, d.w.z. de te slopen objecten. De eerste successen zijn hier vorig jaar overigens al mee geboekt en ik verwacht veel van deze formule. De kosten van de onderzoeken zullen primair verhaald moeten worden op degene, die de sloop veroorzaakt. Ook hier ligt de koppeling met de archeologie voor de hand. De vernieler dient in principe te betalen.

Wijs geworden door ervaring weet ik echter, dat een en ander vaak niet lukt. Veel projecten kunnen zo'n extra uitgave niet dragen en er zal derhalve voor de uitvoering van het beleid ook enig stadsvernieuwingsgeld gereserveerd moeten worden.

"De vernietiging"

De vergelijking met de archeologie en de discussie 'de vernieler betaalt' leidt echter ook tot een andere constatering. Bouwhistorici en archeologen denken volstrekt verschillend over de vernietiging van hun 'archief'. Daar waar de archeoloog zich tevreden stelt met het onderzoek, wil de bouwhistoricus ook nog het gebouw of althans de uit bouwhistorisch oogpunt belangrijkste onderdelen behouden.

Ik denk dat de bouwhistorie hiermee een verkeerde weg is ingeslagen. Men identificeert zich hierdoor nog te veel met de monumentenzorg. Zo'n houding leidt in situaties waarin het om niet beschermde objecten gaat, tot onnodige conflicten en misverstanden die een goed onderzoek verhinderen. Ik wil er dan ook voor pleiten om vooral bij niet beschermde monumenten niet al te star met het begrip behoud om te gaan. Behoud kan in mijn visie ook documentatie in een onderzoeksrapportage betekenen.

Het is gewoon niet realistisch om te denken, dat bij alle niet beschermde objecten dezelfde eisen gesteld kunnen worden als bij de beschermde monumenten.

Bij de monumenten zelf is het al moeilijk genoeg. Hoewel bouwhistorie en monumentenzorg veel met elkaar te maken hebben, wordt de bouwhistoricus al snel een advocaat van de duivel als hij zich teveel met een restauratie bezig houdt.

De resultaten van bouwhistorisch onderzoek moeten bij een restauratie nu eenmaal naast vele andere belangen worden gewogen en zij zijn niet per definitie doorslaggevend.

Het draagvlak

Al met al zie ik voorsnog weinig mogelijkheden om in Alkmaar structureel uitgebreid bouwhistorisch onderzoek uit te voeren. Het is weinig realistisch om te denken dat bij voorbeeld bij elke bouwaanvraag in de historische binnenstad of in de historische dorpskernen (de gemeente Alkmaar omvat niet alleen de stad Alkmaar, maar ook twee oude dorpsnederzettingen, te weten Koedijk en Oudorp) een soort bouwhistorische toets kan worden uitgevoerd. Voor zo'n structuur ontbreekt eenvoudigweg het draagvlak.

Of dat draagvlak er ooit komt, zal in belangrijke mate afhangen van de belangstelling die de komende jaren voor het onderwerp gaat ontstaan.

P. Verhoeven.

Hoofd bureau monumentenzorg en archeologie Gemeente Alkmaar

Alkmaar: Onderzoek en publikaties

Inleiding

Bij de verschillende ambtenaren, die vanaf de jaren vijftig in Alkmaar speciaal belast geweest zijn met de zorg voor de monumenten, is steeds belangstelling geweest voor het verrichten van onderzoek naar de desbetreffende panden, al behoorde onderzoek niet nadrukkelijk tot hun takenpakket.

Daarbij is er zowel aandacht geweest voor de bestudering van archiefstukken, als voor wat de gebouwen zelf en de resten in de grond te zeggen hebben. Veelvuldig zijn bijzondere bouwsporen op foto's vastgelegd. En er zijn tekeningen gemaakt. Toen bij voorbeeld de beroemde kaaswaag, gehuisvest in een laatmiddeleeuwse kapel, eind jaren '70 gerestaureerd werd, zijn de telmerken in de kappen niet alleen opgespoord, maar ook in tekening vastgelegd. Voorts zijn er allerlei copieën gemaakt van archiefstukken waarvan de originelen inmiddels niet of moeilijk te raadplegen zijn. Maar tot een meer systematisch en vergelijkend onderzoek en tot uitgebreide publikaties van de bevindingen is het meestal niet gekomen. En kennis is voor een deel alleen mondeling overgedragen.

Dat wil niet zeggen dat er helemaal niets op schrift is gezet. Zo zijn er in de Alkmaarse Jaarboekjes, die in de jaren '60 en '70 verschenen zijn, overzichten gepubliceerd van panden die gerestaureerd zijn. En de eerste man die speciaal voor de monumentenzorg is aangetrokken, W.J. Reder, heeft in een van die jaarboekjes geschreven over zijn onderzoek naar de middeleeuwse Kapelkerk. Zijn naam en die van zijn opvolger, L.F.M. Landzaat, treft men aan onder een hoofdstuk over de bouwhistorie van de Stadsstimmerwerf in een gedenkboekje, dat in 1976 bij het 250-jarig bestaan van die werf uitkwam.

Voorts dient uit datzelfde jaar genoemd te worden het boekje 'Alkmaarmonumentenstad' van Landzaat. Hieraan werkte ook het huidige hoofd van het bureau, P. Verhoeven, mee. In de uitgave kan men, deels tussen de regels door, lezen over bouwhistorische waarnemingen en verkenningen die in die tijd verricht zijn. Tal van mogelijkheden voor nader en uitvoeriger onderzoek zijn er bovendien uit af te leiden.

In 1991 werden een stadsarcheoloog, Peter Bitter en een architectuurhistorica, ondergetekende, aangetrokken, die een gedeelte van de werktijd dienen te besteden aan onderzoek en publiceren. Zij zullen in de komende tijd niet alleen het archeologisch en het architectuurhistorisch onderzoek vorm moeten geven, maar ook het bouwhistorische onderzoek en de daaruit voortvloeiende publicaties.

Wat betreft het bouwhistorisch onderzoek leven er tal van wensen. Maar in praktijk zal het er de komende jaren op neer komen dat het onderzoek in de meeste gevallen slechts verkennend van aard zal zijn en alleen zal plaatsvinden op plekken waar we toevallig bij kunnen, d.w.z. bij restauraties, verbouwingen en sloop, of naar aanleiding van onderzoeksvragen van derden.

Daarbij gaat de belangstelling zowel uit naar de ontstaansgeschiedenis van de stad en het bouwen in vroeger eeuwen als naar de jongere bouwkunst van na 1850.

Om interesse te wekken bij het Alkmaarse publiek beschikt het bureau sinds 1992 over een eigen informatierubriek bij het blad van de oudheidkundige vereniging, Oud-Alkmaar. Voorts worden regelmatig lezingen verzorgd, zowel voor de oudheidkundige verenigingen als voor andere doelgroepen in en buiten de stad.

In het hierna volgende wordt een greep gedaan uit de verschillende grotere en kleinere panden waar de afgelopen drie jaar bouwhistorisch onderzoek, meest in de vorm van verkenningen en waarnemingen, is verricht.

De Grote Kerk

De plek, waar op dit moment het meest uitgebreid bouwhistorisch onderzoek wordt verricht, is de al genoemde Grote Kerk, die in twee fases gerestaureerd wordt onder leiding van R.A.B. (zie over kerk en restauratie 'De Grote of Sint Laurenskerk te Alkmaar' door Carla Rogge, *Monumenten* april 1992, p.4-10).

Er is gekozen voor een samenwerkingsverband tussen het bureau monumentenzorg en archeologie enerzijds en R.A.B. anderzijds. In praktijk zijn Anne Pauptit van R.A.B. en ondergetekende degenen die tot nu toe het nauwst bij het onderzoek betrokken zijn. Waarnemingen worden veelal samen gedaan, het tekenwerk door Pauptit. Voorts worden de nodige foto's en dia's gemaakt. Zo zijn inmiddels de telmerken in de kappen vastgelegd evenals talloze steenhoudersmerken en andere merken (waaronder diverse plaatsingsmerken). Voorts worden bouwnaden en profielen in kaart gebracht.

Ook aantekeningen die J. Belonje - de man die zoveel onderzoek heeft gedaan naar de geschiedenis van de stad - bij de vorige restauratie maakte, zijn opnieuw doorgenomen. O.a. zijn de trotseerloodjes en de steenhoudersmerken bekeken, die hij al ver voor de oorlog genoteerd heeft. Verder werd kennis genomen van het restauratiedagboek van de toenmalige restauratie-architect, H. van de Kloot Meyburg.

Het ligt in de bedoeling dat er te zijner tijd een uitgebreide rapportage verschijnt.

Om meer te weten te komen over de verschillende voorgangers van de huidige kerk is ook een archeologisch onderzoek gepland onder leiding van de stadsarcheoloog.

Voor 1994 staat bovendien een onderzoek naar de grafzerken en de graven met hun inhoud op het programma.

Hof van Sonoy

Tot de bekendste bouwwerken in de Alkmaarse binnenstad behoort de Hof van Sonoy met zijn karakteristieke uitkijktoren, in de jaren '70 gerestaureerd onder leiding van restauratiearchitect Walter Kramer. Volgens de tekst van het Kunstreisboek, deel Noord-Holland (editie 1987), zouden de oudste delen uit ca. 1600 zouden stammen, maar al eerder was geconstateerd dat een gedeelte althans in kern ouder moest zijn. Een onverwachte gelegenheid om een en ander aan een nader onderzoek te onderwerpen, deed zich voor toen P.C. van der Eerden, verbonden als medewerker aan het Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, contact met het bureau monu-

mentenzorg en archeologie opnam in verband met het voornemen een uitgebreid artikel over de Hof te gaan schrijven, bestemd voor deel IX van de Alkmaarse Historische Reeks (verschenen in het najaar van 1992). Voor het artikel, dat de titel 'Hof van Sonoy; Bouw en bewoningsgeschiedenis' draagt, raadpleegde hij talloze bronnen in het Regionaal Archief Alkmaar, waaronder notariële acten en testamenten, en hij vond tot ieders verrassing o.a. twee zeer uitvoerige bestekken uit 1744, toen de hof verbouwd werd tot Oude Mannen-en Vrouwenhuis. Ook verzamelde hij een groot aantal oude afbeeldingen van de hof, waaronder diverse die weinig bekend waren. Zij zijn op flink formaat bij het artikel gereproduceerd zijn. Mede aan de hand van zijn reeds verzamelde gegevens werd het gebouw in kwestie uitgebreid doorgelopen om sporen te verzamelen die nadere informatie kunnen geven over de ontstaansgeschiedenis.

Voordam 2-Dijk: resten van 14de-eeuwse bewoning

In 1992 werd een sloopvergunning afgegeven voor het pand Voordam 2 in de binnenstad, een klein winkel-woonhuispand met een 19de-eeuwse voorgevel, ingeklemd tussen twee bredere panden. Tijdens de sloop was er gelegenheid om op beperkte schaal bouwhistorische waarnemingen te doen. Tevens werd een bescheiden archeologisch onderzoek ingesteld, waarbij diverse funderingen, twee waterputten en een beerput aan het licht kwamen.

De beerput behoorde niet bij het kleine huis aan de Voordam, maar maakte constructief deel uit van een zeer groot huis om de hoek, aan de Dijk. Dit pand was blijkens de opgegraven vondsten uit de beerput reeds in de 14de eeuw gebouwd. Van het huis, dat tegenwoordig een voorgevel heeft die laat-19de-eeuws oogt, waren aan de achterzijde nog delen van het oorspronkelijke muurwerk uit de 14de eeuw bewaard, tot op de tweede verdieping.

In de beerput werd tussen 14de-eeuws bewoningsafval o.a. een fragment 14de-eeuw gebrandschilderd glas gevonden, waarop een bladmotief.

Gelegenheid om de interessante vondsten uitvoerig te bewerken en te publiceren is er nog niet geweest.

Langestraat 113: een teruggevonden kelder uit ca. 1500

In december 1992 werden bij een fatale brand aan de Langestraat, de voornaamste winkelstraat van de binnenstad, twee panden verwoest, n.l. de nrs. 113 en 115. Alvorens met de herbouw begonnen werd, was er eerst gelegenheid voor het bureau monumentenzorg en archeologie om onderzoek te

doen. Dat onderzoek geschiedde in samenwerking met Alkmaarse vrijwilligers en studenten van de Universiteit van Amsterdam.

Tijdens de sloop werden bouwhistorische waarnemingen gedaan. Achter de 18de-eeuwse klokgevel van het rechterpand (nr. 115-117) ging nog een volledig 17de-eeuws gebouw met een houtskelet schuil. Het linkerpand (nr. 113) bleek achter een veel jongere lijstgevel een houtskelet te hebben, dat mogelijk nog uit de 16de-eeuw stamde en dat in later tijd verhoogd was.

Tijdens de opgravingen werden bewoningsresten gevonden vanaf de 12de eeuw. Aanvankelijk was er sprake van houtbouw met lemen vloeren, pas vanaf de 14de eeuw werd er baksteen voor de muren gebruikt, terwijl de vloeren nog tot in de 15de eeuw eenvoudig van leem waren. Ook werd een achttal beerputten gevonden met talloze vondsten van de 15de tot de 18de eeuw. Deze wijzen op aanvankelijk vrij modale huishoudens, met pas in de 17de en 18de eeuw aantoonbaar welgestelde bewoners.

Onder het voorhuis van nr. 113 werd een grote kelder aangetroffen, die archeologisch omstreeks 1500 moet worden gedateerd. Deze was oorspronkelijk voorzien van bakstenen gewelven, die aan de voorzijde rustten op een pilaar en aan de achterzijde op een slank zuiltje met een twaalfzijdige natuurstenen sokkel. De top van het gewelf bevond zich destijds zo'n halve meter boven het straatniveau, zodat men het voorhuis alleen via een trap heeft kunnen bereiken.

Architect W. Oudejans uit Koedijk, die voor de herbouw van de afgebrande panden zorg draagt, heeft inmiddels in overleg met aannemer Schermer en opdrachtgever besloten het bouwplan zodanig te wijzigen, dat de teruggevonden kelder in het zicht kan blijven.

Over het onderzoek, waarbij o.a. veel fraaie 17de-eeuws glaswerk werd gevonden, werd beknopt gepubliceerd in 'Alkmaars Bodemnieuws', jaargang VI, nr. 2, 1993.

Dijk 2-4: voormalige herberg 't Paardshoofd

Op de hoek van Dijk en Kooltuin ligt de voormalige herberg 't Paardshoofd, waarvan bekend was dat de geschiedenis moest teruggaan tot in de 17de eeuw. In de loop der tijd had het pand diverse verbouwingen ondergaan, waaronder een in het begin van deze eeuw.

In 1992 vond opnieuw een verbouwing plaats. Daarbij werden in het voormalige logement moderne appartementen aangebracht. Tijdens de verbouwingsactiviteiten bleek dat het beloop van de voorgevel vroeger anders was

dan thans en dat er geen rechte gevel was geweest, maar een met een knik die aansloot op de leuning van de brug over het water langs de Kooltuin.

Voorts kwamen 17de-eeuwse balklagen in het zicht. In een der kamers op de verdieping bleken de balken en de vakken daartussen bovendien voorzien te zijn van een beschildering van ranken waartussen vogels (afb. 1). Dergelijke schilderijen, stammend uit de periode rond 1630, zijn ook op andere plaatsen in het land wel aangetroffen. Bijzonder tussen al die vaak exotisch aandoende vogeltypen zijn een forse kip en haan. Het motief van de kip en haan werd in het verleden meermalen gebruikt als uitbeelding van de "inclinatio" (de genegenheid) en is zeer wel op zijn plaats op de verdieping, waar de slaapruijtes te vinden waren.

Graag hadden we bij het bureau monumentenzorg en archeologie de schildering in het zicht gelaten. In verband daarmee heeft restauratieschilder Rob Bremer uit IJmuiden opdracht gehad om een der balkvakken te reinigen en waar nodig de schildering wat op te halen. De opdrachtgever zag echter liever appartementen zonder beschilderde balkenplafonds in het zicht. En zo wachten kip en haan en al die andere vogels achter een systeemplafond totdat er misschien eens een eigenaar komt, die het leuk vindt naar ze te kijken.

Oudegracht 247: Huize Oort

Een van de grachten, waar nogal wat woonhuizen met aardige oude gevels staan, is de Oudegracht. Daaronder een aantal vrij grote, die in de jaren na de oorlog hun oorspronkelijke woonhuisbestemming hebben verloren. Zo werd nr. 247, in de wandeling Huize Oort genaamd, in 1966 de zetel van het Gemeentearchief. Toen het Gemeentearchief Regionaal Archief werd, moest worden omgezien naar een groter pand. Tevens werd besloten om bij het afscheid van het oude pand een themanummer van het tijdschrift 'Oud-Alkmaar' aan Oudegracht 247 te wijden. Voor dit nummer, dat de titel " Een huis vol papier- van woonhuis tot stadsarchief" draagt (zie *Oud-Alkmaar* 1991, nr.4), hebben P. Verhoeven en ondergetekende het nodige onderzoek verricht naar bouw- en bewoningsgeschiedenis. Daarbij is zowel naar het huis zelf gekeken, als kaart- en archiefonderzoek verricht. Het bleek dat er geen sprake was van een laat-18de-eeuws pand, zoals o.a. in het al genoemde Kunstreisboek te lezen staat, maar om een zeer onregelmatig ingedeeld pand dat in kern deels uit het eind van de 16de eeuw, deels uit de eerste helft van de 17de eeuw moet stammen, en dat daarna verschillende belangrijke verbouwingen onderging. Bij een van die verbouwingen, in de eerste helft van de 18de eeuw, kreeg het voorhuis vermoedelijk zijn huidige hoofdvorm met lijst-

Afb. 1 Dijk 2-4. Deel van het uit omstreeks 1630 daterende beschilderde plafond op de eerste verdieping (foto: J. Elsinga 1991).

gevel en schilddak. In het schilddak troffen we een kapconstructie met bijzondere, uit grenenhout gezaagde krommers aan. In het achterhuis bevindt zich een rijk bewerkt stucplafond en een ikonografisch interessant schoorsteenstuk, verbeeldende de grootmoedigheid, eveneens uit de eerste helft van de 18de eeuw.

Kennemerstraatweg 8: Huize Tesselschade (voorheen Bellevue)

De Kennemerstraatweg vormt vanoudsher een belangrijke verbindingsschakel tussen Alkmaar en dorpen als Heiloo en Limmen, die ten zuiden van de stad liggen. Aan het begin van de straat, vlakbij de (thans afgebroken) Kennemerpoort en de Alkmaarder Hout, heeft in het verleden enige bebouwing gestaan met een buitenplaats-achtig karakter. Daarvan rest ons in herkenbare vorm slechts Huize Tesselschade (voorheen Bellevue). Toen het pand in 1992 een nieuwe eigenaar kreeg, n.l. het Hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier, vond een verbouwing plaats. Tijdens de werkzaamheden is enig verkennend onderzoek gedaan. Zo werden funderingsresten aangetroffen van een kleiner 17de-eeuws pand dat voorheen op de plaats van het grote huis had gestaan.

Bij het verwijderen van een tussenmuur tussen twee kamers op de verdieping kwamen hergebruikte planken te voorschijn, beplakt met een veelkleurig behang. Blijkens een timmermans-aantekening op een der planken was de wand in 1868 tot stand gekomen. Het behang, rechtstreeks op de planken aangebracht, was ooit heldergeel van kleur en met behulp van sjablonen voorzien van takken en bladeren waaraan fantasievolle bloemen in allerlei kleuren blauw, wit en rose. Het lijkt -te oordelen naar de stijl- uit de tweede helft van de 18de eeuw te stammen.

Er waren niet voldoende planken met behang bewaard om de complete wand van weleer mee samen te stellen. Maar wel werd Peter Kipp uit Utrecht, gespecialiseerd in het restaureren van papieren behang, in de gelegenheid gesteld een tweetal bij elkaar behorende planken te herstellen. Deze hangen thans in een gang van Huize Tesselschade als decoratie. De overige planken worden in het Alkmaarse Stedelijk Museum bewaard.

Verdrunkenoord 28: voormalige pastorie van Pierre Cuypers

Aan het Verdrunkenoord is in 1878 een pastorie gebouwd door de bekende 19de-eeuwse architect Pierre Cuypers, behorend bij de al in 1859-1861 naar zijn ontwerp opgetrokken Sint Laurentiuskerk. Zowel voor de kerk als voor de pastorie werd de stijl van de neogotiek toegepast. Nadat eerst de kerk in

1990 was gerestaureerd, kwam dit jaar de pastorie aan bod. De pastoor had inmiddels een kleiner pand betrokken, dat in de 18de eeuw -voordat Cuypers' schepping er stond- ook al pastorie geweest was. De Cuypers' pastorie werd nu in opdracht van woningbouwvereniging Willibrordus verbouwd tot wooneenheden voor een woongemeenschap van ouderen. Daarbij bleef de oude hoofdindeling gehandhaafd.

Ook de gevels en de vensters bleven zoals ze waren. Jarenlang was al het houtwerk van kozijnen en ramen wit geweest. Omdat vermoed werd, dat dit niet de oorspronkelijke kleur was geweest, werd kleuronderzoek uitgevoerd. Daarbij bleek dat het houtwerk in de loop der tijd in een steeds lichtere kleur gezet was. Oorspronkelijk had er een geelbruine kleur opgezet, daarna was er beige opgekomen, daarna gebroken wit en tenslotte was alles wit geschilderd. Ook de scharnieren van de ramen aan de binnenplaats, die al jaren wit waren, bleken oorspronkelijk een andere kleur gehad te hebben, n.l. zwart. In overleg met de restauratiearchitect werd besloten de oorspronkelijke kleuren weer op het houtwerk en de scharnieren aan te brengen.

Oudegracht 164-166: hoektorentje met bijzondere dakbedekking

Op de hoek van Oudegracht en Ridderstraat werd in 1903 een pand opgetrokken dat beneden een koffiehuis, genaamd Café Polen, moest herbergen (thans een winkel) en boven een woning voor de eigenaar. Het ontwerp voor dit pand, dat in 1993 op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst werd, kwam van de Alkmaarse architect Klaas Bakker Dz., die in de jaren rond 1900 tal van belangrijke opdrachten in de stad gehad heeft. Het geheel, dat deels opgetrokken werd in gele baksteen met rode voegen, deels in rode steen met gele voegen, wordt bekroond door een torentje, zoals men wel vaker tegenkomt bij hoekpanden uit de periode rond 1900. Jarenlang heeft iedereen bij het Alkmaarse bureau monumentenzorg en archeologie zich afgevraagd, van welk materiaal de donkergrijze dakbedekking van het koepeltje van het hoektorentje zou zijn. Afgelopen jaar was er gelegenheid om constructie en materiaal eens van dichtbij te bekijken.

Het bleek in beginsel te gaan om een gewone houten torenconstructie, bekleed met dakhout. Daaroverheen was een soort asfaltpapier aangebracht en daaroverheen prikkeldraad, vastgezet met ijzeren krammen. Tot besluit was het geheel van een 4 cm dikke betonlaag voorzien (afb. 2). Niet duidelijk is, of daarbij gebruik gemaakt is van een bekisting, omdat het buitenoppervlak nogal verweerd is. Ons is in Alkmaar geen vergelijkbare koepelafwerking bekend. Graag zouden we dan ook ervan op de hoogte gebracht worden, als u in

Afb. 2 Oudegracht 164-166. De in 1903 van een betonlaag voorziene dakconstructie van het hoektorentje (foto: J. Elsinga 1993).

ons land een soortgelijk dak kent of vermoedt, Trouwens, ook naar andere voorbeelden van de toepassing van prikkeldraad als (krimp)wapening zijn wij benieuwd.

Kennemerstraatweg 113: 't Haiken

Aan de al genoemde Kennemerstraatweg verrees vanaf ca. 1900 een groot aantal monumentale villa's en herenhuizen, sommige aaneen gekoppeld, andere vrijstaand. De oudste zijn nog in neostijlen gebouwd, de jongere in de modernere jugendstil. Daaronder op nr. 113 een vrijstaande villa met een torentje uit ca. 1913, waarvan de bouwtekeningen in het Bouw-en Woningtoezichtarchief jammer genoeg ontbreken. Daardoor is niet bekend wie de architect geweest is. Afgelopen jaar kreeg het huis nieuwe eigenaren. Deze kwamen het bureau monumentenzorg en archeologie om advies vragen in verband met hun voornemen het verwaarloosde pand op te knappen en inwendig een verbouwing van een aantal jaren geleden ongedaan te maken.

Bij het verwijderen van een later aangebracht plafond kwam het oorspronkelijke stucplafond, voorzien van een omlopende geprofileerde lijst, te voorschijn. Het bleek dat dit plafond destijds geelgroen geschilderd was, waarbij voor de profielen van het lijstwerk zachtgeel en rose gebruikt waren.

In verband met de slechte staat waarin een en ander verkeerde werd besloten dit stucplafond uit te breken. Wel werden bij wijze van documentatie brokstukken bewaard, zowel bij het bureau monumentenzorg en archeologie, als bij de eigenaren zelf. Vergelijkbare veelkleurige stucplafonds waren tot nog toe in Alkmaar bij het bureau monumentenzorg en archeologie niet bekend.

Sinds jaar en dag waren de buitenmuren van het pand wit, het houtwerk was eerst lange tijd donkergroen geschilderd, daarna donkerbruin. Bij kleuronderzoek kwam aan het licht dat de muren aanvankelijk okergeel geweest waren, het houtwerk zachtgroen. Dit zijn de kleuren die men thans weer aangebracht heeft.

Inmiddels was men via een vorige bewoner te weten gekomen dat het huis oorspronkelijk 't Haiken geheten heeft. Ook die naam werd tijdens het verwijderen van de witlagen teruggevonden, tezamen met de bijbehorende decoratielijn en vervolgens in ere hersteld.

Nassauplein 13: Jan Wils

Ook het pand Nassauplein 13, ontworpen in 1919 door de bekende Alkmaarse architect Jan Wils, kreeg afgelopen jaar nieuwe eigenaren en ook zij schakel-

den het bureau monumentenzorg en archeologie in. Omdat in het pand, dat een goed voorbeeld vormt van de architectuur van De Stijl, een bijzondere decoratieve afwerking werd vermoed, werd toestemming gevraagd voor het doen van waarnemingen. Bij het verwijderen van oude behangsellagen bleek dat de schoorsteenmantels en de wanden van de kamers op de begane grond oorspronkelijk een decoratie hadden gekend van asymmetrisch geordende rechthoekige vakken, waarvan de contouren werden teruggevonden. De eigenaren wilden een en ander niet in het zicht laten, dus na documentatie verdwenen de vakken weer uit het gezicht.

Hetzelfde geldt voor de oorspronkelijke kleurige afwerking van het interieur. Zo was de het houtwerk van de keuken blauw met okergeel geschilderd, de wanden van de gang oranje met paars. Nadat alle waarnemingen waren gedaan, zijn de vondsten onder nieuwe afwerkingslagen weggewerkt.

Koedijk: bedstedewanden

In de afgelopen tijd werd door het bureau monumentenzorg o.a. de bebouwing van Koedijk van voor 1950 bekeken. Deze omvat onder meer diverse grote stolpen en een aantal wat kleinere tuinderswoningen met daarachter een langgerekte koolschuur en vele kleine arbeiderswoningen. Al bij het wandelen langs de diverse tuinders- en arbeiderswoningen vielen enerzijds de merkwaardige asymmetrische voorgevels op, anderzijds de piepkleine gelijkvormige kozijntjes -vaak drie op een rij- hoog in de zijgevels. Deze zijgevels lagen veelal op het noorden, direct langs de erfgrans.

Bij vergelijking van panden en bouwtekeningen uit het begin van deze eeuw bleek dat het merendeel der woningen in Koedijk langs de desbetreffende zijgevel oorspronkelijk een bedstedenwand had, die bestond uit twee bedsteden, waartussen een smalle kast. Zowel de kast, die blijkens mondelinge overlevering veelal tot voorraadkast diende, als de beide bedsteden waren voorzien van een identieke kleine ventilatie-opening in de buitenmuur. De bedsteden zijn bijna allemaal verdwenen. Maar de kozijntjes zijn vaak gehandhaafd. Tegenwoordig zijn echter bijna alle ventilatieopeningen met glas dichtgezet, maar eertijds kwamen kleine houten schuifluikjes voor, soms (al-tijd?) gecombineerd met gaas.

*Carla Rogge, medewerkster architectuur- en bouwhistorie
Bureau monumentenzorg gemeente Alkmaar.*

(Met dank aan Peter Bitter, stadsarcheoloog gemeente Alkmaar, voor de archeologische informatie).

Boekaankondigingen

Stichting Historisch Boerderij-onderzoek, *Landelijke bouwkunst Utrecht* (Arnhem 1993).

De Stichting Historisch Boerderij-onderzoek (SHBO) verzamelt en beheert documentatie over traditionele boerderijen uit heel Nederland. Dit materiaal dient als uitgangspunt voor onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van verschillende boerderijvormen in ons land.

De totale collectie telt inmiddels zo'n 5.500 opmetingstekeningen, 94.000 foto's, archivalische gegevens en literatuur. Deze documentatie bestaat deels uit oudere verzamelingen, deels uit door de Stichting zelf bijeengebracht materiaal. Vooral dit laatste heeft een hoge documentaire waarde: bij een onderzoek door SHBO wordt de boerderij niet alleen opgemeten en gefotografeerd, maar ook wordt er een nader bouwhistorisch onderzoek ingesteld en worden zoveel mogelijk gegevens verzameld over de geschiedenis van de bewoning en de bedrijfsvoering.

Om deze bijzondere collectie onder de aandacht te brengen van een breder publiek, heeft de Stichting het initiatief genomen om een gedeelte van haar tekeningenmateriaal te publiceren in de vorm van een serie losbladige documentatiemappen. Van elke provincie zal een dergelijke map worden uitgegeven, die behalve tekeningen ook foto's en een korte begeleidende tekst bevat over de plaatselijke boerderij-ontwikkeling.

Eerder verschenen in deze serie reeds de documentatiemappen over de boerderijen in de provincies Noord-Brabant en Noord-Holland. Thans is ook de map *Landelijke bouwkunst Utrecht* verkrijgbaar. Deze map bevat een groot aantal gedetailleerde opmetingstekeningen op A3-formaat (29,7 x 42 cm) van oude Utrechtse boerderijen en hun bijgebouwen. Iedere tekening toont de plattegrond van de betreffende boerderij met aanduiding van de functie van de verschillende woon- en werkruimten, gevelaanzichten, doorsnedetekeningen, de erfindeling en eventuele bijzondere details. Daarnaast bevat de map ook een verspreidingskaartje, een aantal foto's (zowel van exterieur als interieur) en een heldere begeleidende tekst over de historische ontwikkeling van de Utrechtse boerderijvormen in relatie tot met name de landbouwkundige geschiedenis van de verschillende delen van de provincie.

Bij de samenstelling van documentatie en tekst is er naar gestreefd een zo representatief mogelijk, beeld te geven van de traditionele boerderijvormen en constructies in de verschillende regio's door de eeuwen heen. Daarbij wordt in de tekst steeds verwezen naar de tekeningen, zodat ook de niet-boerderijkenner zich hiermee op eenvoudige wijze een goed beeld kan vormen van de geschiedenis en de karakteristieke kenmerken van de Utrechtse boerderijen.

De documentatiemap Landelijke bouwkunst Utrecht is evenals de overige SHBO-publikaties rechtstreeks bij de Stichting te bestellen, of verkrijgbaar via de erkende boekhandel.

De prijs bedraagt f. 37,50 per map, exclusief de verzendkosten ad f. 7,50. Tegen een meerprijs van f. 17,50 is een luxe uitvoering verkrijgbaar, waarbij de losbladige inhoud in een linnen omslag is opgeborgen. Voor bestellingen en informatie kunt u zich richten tot: Stichting Historisch Boerderij-onderzoek, Schelmseweg 89, 6816 SJ Arnhem, tel. (085) 57 62 22.

Kolman, Chr.J., *Naer de eisch van 't werck; de organisatie van het bouwen te Kampen 1450-1650*, Werken van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis 40 (Utrecht 1993) ISBN 90-5345-036-X.

Op 19 november j.l. promoveerde Chris Kolman op het historisch onderzoek naar de organisatie van het Kampener bouwen. In zijn dissertatie heeft hij zijn in het verleden opgedane kennis van de bouwhistorie optimaal kunnen benutten.

Het boek geeft voor het eerst een gedetailleerd, historisch beeld van de ontwikkeling van het bouwbedrijf in een Nederlandse stad tijdens de late middeleeuwen en de vroeg-moderne tijd. Onderzoek in het archief van de IJsselstad Kampen heeft geresulteerd in een boeiende beschrijving van de organisatie van het bouwen in die stad tussen 1450 en 1650.

Het bouwproces wordt in deze publicatie bekeken als een maatschappelijk gegeven. De lezer maakt kennis met de personen en de instellingen die bij de huizenbouw, het stadswerk en het werk aan de kerken waren betrokken. Van de sociale en zakelijke relaties tussen de belanghebbenden werd in de late middeleeuwen al meer op papier gezet dan men in het algemeen aanneemt. Rekeningen, contracten, bouwvoorschriften en gildereglementen bieden

informatie over de bouwplannen, de aanbestedingen en de uitvoering van het werk. Daarnaast zijn er getuigenverklaringen en andere gerechtelijke stukken bewaard gebleven, waarin de betrokkenen op een persoonlijke wijze aan het woord komen over de grote en kleine geschillen in de bouwpraktijk van alledag.

Tezamen gunnen deze bronnen ons een levendige blik op de wortels van de hedendaagse bouwwereld. Het is fascinerend te zien hoe eeuwen geleden bouwprojecten tot stand kwamen, in een samenleving met andere maatschappelijke verhoudingen en met andere technische, zakelijke en juridische mogelijkheden dan in onze tijd.

H. Sprokholt, Chr. Akkerman en M. van Dasselaar (red.), *Het kasteel van Gouda* (Delft 1993).

Gouda, in de middeleeuwen één van de zes voornaamste en rijkste Hollandse steden, ontstond langs de oevers van de Gouwe, op de plaats waar deze uitmondde in de Hollandse IJssel. In de binnenstad en aan de oever van de IJssel lagen ooit de resten van een belangwekkend kasteel. Het werd in opdracht van Jan van Blois gebouwd in de jaren 1361-1384 en vormde een laat-middeleeuws machtscentrum vanwaaruit zowel de IJssel als het gebied rond de havenmondig van de stad werden gecontroleerd. Tweehonderd jaar hebben de bewoners en bezoekers van Gouda, al dan niet met gemengde gevoelens, tegen de zware muren van dit kasteel opgekeken. Het silhouet van torens met windvanen, kantelen en ooievaarsnesten zal tot 1577, het jaar waarin de sloop begon, het aanzicht van het zuidelijke stadsdeel in niet geringe mate hebben gedomineerd. De laatste zichtbare resten verdwenen in 1808 toen het enig overgebleven restant, de zogenaamde Chartertoren, werd geslecht. Op de plaats van het voormalige kasteelterrein bevindt zich thans een park en op de fundamenten van het kasteel zelf staan enkele huizen en molen 't Slot.

Het kasteel mag dan ruim 400 jaar verdwenen zijn, het spreekt veel Gouwe-naars nog altijd sterk tot de verbeelding. Vooral de raadselachtige onderaardse gangen die volgens de overlevering van en naar het kasteel en zelfs onder de IJssel door zouden lopen, hebben de Goudse gemoederen steeds opnieuw beziggehouden. Menig oude Gouwenaar weet daar in levendige bewoordingen

van te getuigen en ook de soms fanatieke speurtochten zouden goed zijn voor een spannend jongensboek. Maar men heeft het beoogde doel niet bereikt: het bestaan van een gang werd nooit aangetoond.

Dat de grote belangstelling voor het kasteel nooit eerder tot publikaties van enig belang heeft geleid mag ronduit verbazingwekkend worden genoemd.

Pas de laatste jaren wordt getracht door wetenschappelijk onderzoek meer over het kasteel te weten te komen. De publikatie waaraan thans de laatste hand wordt gelegd zal een overzicht geven van de huidige stand van kennis van onder andere archeologen, kunst- en bouwhistorici. Archeologische publikaties over Gouda zijn trouwens in het algemeen schaars. Slechts eenmaal eerder publiceerde de Archeologische vereniging Golda een boekwerkje over een opgraving in de binnenstad. De te verschijnen bundel over het kasteel weerspiegelt tevens de toenemende belangstelling voor het archeologisch onderzoek in een in dit opzicht tot nu toe zeer ondergewaardeerde stad.

Aanleiding voor deze publikatie was een opgraving door de Archeologische Vereniging Golda onder auspiciën van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in het najaar van 1990. Behalve de archeologische resultaten kunt u in deze bundel ook de bijdragen van andere deskundigen verwachten, zoals de resultaten van een zogenaamde bodemweerstandsmeting, een bouwhistorische waarneming van de thans nog zichtbare resten en een kunsthistorische verhandeling over enkele fragmenten van een natuurstenen schouw. Om een zo compleet en betrouwbaar mogelijk beeld te krijgen roept de archeoloog van de middeleeuwen namelijk in toenemende mate de hulp in van zoveel mogelijk andere specialisten. Dat een dergelijke gezamenlijke speurtocht veel verassende feiten en nieuwe inzichten oplevert, moge duidelijk zijn.

Aan de publikatie is twee jaar lang gewerkt door drie redactieleden van Golda en negen auteurs. De bundel zal ongeveer 200 pagina's tellen en maar liefst 160 afbeeldingen: foto's en tekeningen van bodemvondsten en van het kasteel. De redactie heeft ernaar gestreeft de inhoud voor een zo breed mogelijk publiek toegankelijk te maken.

De prijs van de bundel is f. 35,-. Dit bedrag dient te worden overgemaakt op girorekening 6.547.533 t.n.v. de penningmeester van de Stichting SPOOR te Gouda o.v.v. "*publikatie kasteel*". Voor toezending dient f. 10,- extra overgemaakt te worden voor porto en verpakkingskosten. Vermeld s.v.p. duidelijk naam en adres.

Boekbespreking Werk en merk van de steenhouwer

Al weer enige jaren geleden, in 1991, verscheen '*Werk en merk van de Steenhouwer*', een publicatie over het gebruik van natuursteen in historische gebouwen, de herkomst en handel van de verschillende steensoorten en het steenhouwersambacht van de hand van de bouwhistorici Herman Janse en Dirk Jan de Vries.

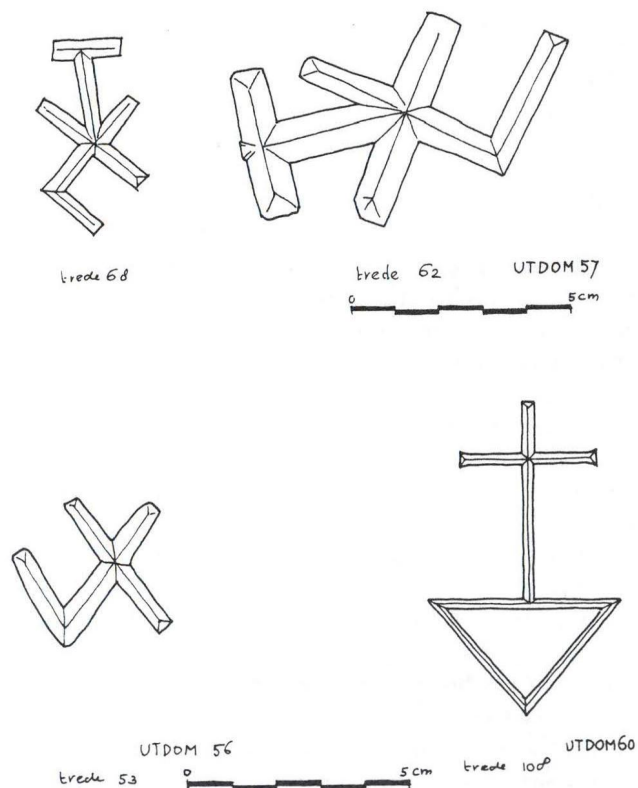
Al eerder, in 1980, verscheen onder auspiciën van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg een boek over hetzelfde onderwerp: de publicatie '*Natuursteen in Monumenten*' waaraan ook door auteur Janse werd meegewerkt. De benadering van het onderwerp is in beide publicaties nogal verschillend. '*Natuursteen in Monumenten*' is veel meer een technische verhandeling over natuursteen waaraan veel aandacht wordt besteed aan de geologische achtergronden van de verschillende steensoorten en hun verwerking en daarmee een echt 'restauratieboek'.

Het onderhavige boek is veeleer een (bouw)historische studie en past daardoor goed in de huidige bouwhistorische benadering waarin veel minder het gebouw als 'monument' centraal staat maar vooral veel aandacht wordt besteed aan de historische achtergronden en tradities van het bouwen in het verleden. Het was dan ook niet de bedoeling van de auteurs de publicatie '*Natuursteen in Monumenten*' te herschrijven. In het voorwoord van '*Werk en merk van de steenhouwer*' wordt voor de uitgebreide beschrijvingen van de natuursteensoorten en de technische achtergronden dan ook expliciet naar deze publicatie verwezen.

'*Werk en merk van de steenhouwer*' vertelt het verhaal over de herkomst van de verschillende natuursteensoorten, de handel en vervoer van steen, de belangrijke steenhouwersgeslachten die veelal ook leveranciers van natuursteen waren en de verschillende gereedschappen die werden gebruikt, waarbij veel gebruik wordt gemaakt van geschreven historische bronnen, die dan ook veelvuldig in de tekst worden geciteerd.

Een groot deel van het boek is gewijd aan het steenhouwersmerk, het handmerk van de individuele steenhouwer, dat we veelvuldig op natuurstenen onderdelen van historische gebouwen aantreffen. Naast de achtergronden van het gebruik van deze merken zijn ook veel merken verzameld en in de vorm van een soort 'merkencatalogus' als bijlage in het boek gepresenteerd. Om deze merken te kunnen vergelijken is een methode bedacht om het merk te vertalen in een reeks codes die vervolgens door een computerprogramma

kunnen worden vergeleken. Het grote belang van dit onderzoek ligt in de mogelijkheid om langs deze weg individuele steenhouwers te volgen van bouwwerk naar bouwwerk en zodoende correctie aan te brengen in de dateringen van gebouwen, uitgaande van de veronderstelling dat een steenhouwer niet langer dan 50 jaar beroepsmatig actief zal zijn geweest. In het overzicht van de steenhouwersmerken zijn deze per plaats en gebouw geordend met verwijzingen naar andere plaatsen waar hetzelfde merk is aangetrof-

Afb. 3 boven: Utrecht, Dom, zuidwestelijke traptoren, 1466. Merk UTDOM 57 in twee gedaanten: links trede 68, rechts trede 62.

onder: Utrecht, Dom, zuidwestelijke traptoren, 1466-'68. Merk UTDOM 56 op trede 53, en merk UTDOM 60 op trede 108 (naar P. Wiersma).

fen. Helaas zitten er in dit overzicht nogal wat fouten. Zo zou het merk DEVNB 1, aangetroffen in de voet van de Noordenbergtoren te Deventer corresponderen met DORGK 16, een merk in de Grote Kerk te Dordrecht. Dit lijkt er echter niet op, en na enig zoeken blijkt dit DORGK 33 te moeten zijn. Ook in eerdere gedeelten van het boek zitten kleine slordigheidjes die doen vermoeden dat de laatste redactionele fase van het boek onder grote tijdsdruk tot stand is gekomen. Zo vinden we op drie plaatsen in het boek dat de Oldehove in Leeuwarden van 1529 tot 1535 werd gebouwd en zien we de abt van het Friese klooster Mariëngaarde op twee plaatsen in het boek naar Deventer reizen om tufsteen te kopen.

Afbreuk aan de enorme verdiensten van het boek doen deze foutjes echter nauwelijks. In deze publicatie wordt voor het eerst een stevige historische basis gelegd om natuursteen in historische gebouwen in al zijn aspecten te kunnen begrijpen. De catalogus van merken als bijlage in het boek opgenomen kan ook nauwelijks meer zijn dan een uitnodiging aan bouwhistorisch Nederland om tijdens onderzoek op deze merken te letten, en zo in de toekomst tot een vollediger overzicht van het voorkomen van steenhouwersmerken op natuurstenen onderdelen van gebouwen te komen.

Wijnand Bloemink

Janse, H. en D.J. de Vries, *Werk en merk van de steenhouwer: het steenhouwersambacht in de Nederlanden voor 1800* (Zwolle 1991), uitg. Waanders BV Zwolle/RDMZ Zeist, ISBN 90-6630-307-7.

Data bouwhistorisch platform RDMZ 1994

Het bouwhistorisch platform vindt 5 tot 6 maal per jaar plaats in het gebouw van de RDMZ aan het Broederplein te Zeist, steeds 's-morgens om half tien. De lezingen zijn in principe alleen toegankelijk voor mensen die op min of meer professionele wijze bij het bouwhistorisch onderzoek zijn betrokken (contactpersoon ir. G. Berends, RDMZ). Voor 1994 zijn de volgende data vastgelegd (alle woensdagen): 5 januari; 16 maart; 27 april; 8 juni; 14 september en 23 november.

Korstmossen en muurbloempjes

BINDING, G. - *Baubetrieb im Mittelalter* (Darmstadt 1993).

BOEKWIJLT, H.W. - *Van woning tot pastorie; vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1993).

DRÖGE, J. - *Kasteel Endegeest; Een geschiedenis van het huis, de tuin en zijn bewoners*, Leidse Historische reeks nr. 8 (Utrecht 1993).

FRELING, W.V.J. - *Stucwerk in het Nederlandse woonhuis uit de 17de en 18de eeuw* (Leeuwarden 1993).

HERMANS, D.B.M. - 'Genummerde stucwerkornamenten', in: *Restauratievademecum* RVblad Ornament in stuc 01, afl. 33 (Zeist 1993).

HUIJTS, C.S.T.J. - 'Zoeken naar ruimte; Beschouwingen n.a.v. een onderzoek naar de constructies van voorhistorische boerderijen in Drenthe', in: *Jaarverslag SHBO* 1992, 28-40.

JANSE, H en D.J. DE VRIES - 'Natuursteensoorten die in Nederland zijn toegepast', in: *Restauratievademecum* RVblad Natuursteen 03, afl. 33 (Zeist 1993).

KOLMAN, Chr.J. - *Naer de eisch van 't werck; de organisatie van het bouwen te Kampen 1450-1650*, Werken van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis 40 (Utrecht 1993).

PEY, Ineke - *Herstel in nieuwe luister; ideeën en praktijk van overheid, kerk en architecten bij de restauratie van het middeleeuwse katholieke kerkgebouw in Zuid Nederland (1796-1940)* (Nijmegen 1993).

SARFATIJ, H. - 'Tuchhalle, Wohnhaus, Stadtwaage (13.-16. Jahrhundert); Die Entwicklung des Hauses Scharlaken in Dordrecht (Niederlande)', in: *Archäologie des Mittelalters und Bauforschung im Hanseraum* (Rostock 1993).

SPROKHOLT, H., Chr. AKKERMAN en M. VAN DASSELAAR (red.), - *Het kasteel van Gouda* (Delft 1993).

STICHTING HISTORISCH BOERDERIJ-ONDERZOEK - *Landelijke bouwkunst Utrecht* (Arnhem 1993).

TERWEN, J.J. en K.A. OTTENHEYM - *Pieter Post (1608-1669) Architect* (Zutphen 1993).

VINK, Ester - 'Bosch bouwhout onderweg; Een historisch onderzoek naar de herkomst van Bosch bouwhout in de vijftiende en zestiende eeuw', *Bulletin KNOB* 92 (1993), 129-140.

Illustratie voorzijde: Reconstructie oorspronkelijke toestand van de zuidelijke zijgevel van de tuinvleugel en traptoren (beiden gebouwd ca. 1550) van het Refugiehuis van Mariënhage te 's-Hertogenbosch op basis van bouwhistorisch onderzoek. Tekening H.A. Becks (BAD 's-Hertogenbosch).
Bron: H.W. Boekwilt, *Van woning tot pastorie; Vijf eeuwen Refugiehuis van Mariënhage te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1993).